

ПРОБАЦІЯ – ШЛЯХ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ ПОКАРАНЬ

Л. П. Самофалов

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби України

О. Л. Самофалов

кандидат юридичних наук, начальник коледжу Академії Державної пенітенціарної служби України

Європейські пріоритети вимагають здійснення покладених завдань і функцій органами та установами виконання покарань на принципах законності, справедливості, гуманізму, дотримання прав людини і громадянина. Але система виконання покарань безпосередньо залежить від економічного, соціального, політичного і правового розвитку українського суспільства. Величезний розрив між цими умовами та європейськими стандартами не дає можливості відійти від системи, побудованої за радянських часів. Однак держава, взявши курс на проведення реформи у правоохоронній сфері, робить все можливе для покращення діяльності системи виконання покарань. Одним із таких заходів є прийняття Закону України «Про пробацію» (далі – Закон), який закладає основи та нові підходи стосовно значної категорії засуджених. Водночас все нове потребує практичного і наукового відпрацювання та осмислення [1].

Аналіз наукової літератури показує, що питання пробації стали предметом вивчення таких українських вчених, як: В. А. Бадира, О. В. Беца, О. І. Богатирьова, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, В. О. Корчинський, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, В. Д. Шкалюк, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець, О. Б. Янчук та ін.

Значний вклад у вивчення цієї проблеми внесли зарубіжні вчені М. Р. Гета, В. М. Давиденко, Н. Є. Крилова, С. П. Кубанцев, З. Ш. Мехмудов, О. М. Шатанкова та ін.

Розглядаючи положення Закону, слід проаналізувати його позитивні і проблемні сторони, загострити увагу на питаннях, які бажано вирішити у контексті розвитку нормативного регулювання пробації.

Призначення і виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, у світі не нове. Пробація широко застосовується в країнах Європи, Америки, інших державах. Треба погодитись з фактом, що пробація, а для України, мабуть,

краще назвати «післясудове випробування», існує і тепер та існувала раніше. Проте не слід забувати, що це має інші правові й практичні підходи. Не можна заперечувати, що інспекції виправних робіт, кримінально-виконавчі інспекції не займались питаннями нагляду і контролю за засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Можна також згадати, що подібне існувало в царській Росії, а у 70-х-80-х рр. минулого століття існував інститут умовного покарання, пов'язаний з використанням засуджених на будівництвах народногосподарських об'єктів. Таким чином існує певний досвід у нашій країні і доволі великий. Головне вивчити його, дослідити і науково обґрунтувати необхідність та практику застосування пробації.

Сучасні українські вчені такі, як Т. А. Денисова [2, с. 26], О. Г. Колб [3, с. 144], О. Г. Богатирьова [4, с. 87], І. С. Яковець [5, с. 219] та ін., всебічно підійшли до розгляду поняття та

суті пробації і виклали своє бачення на сторінках наукової літератури. Закон є тією дорожньою картою, за допомогою якої повинна відбуватися кардинальна робота з багатьма категоріями засуджених за нетяжкі злочини, вчинені як умисно, так і з необережності. Але Закон, на нашу думку, не дає достатньої відповіді на питання, які будуть виникати в процесі здійснення заходів пробації, і низка його положень має відсильний характер або зовсім ставить завдання підготовки додаткових нормативних актів. Так, вже у ст. 1 Закону, вказуючи, що цим нормативно-правовим актом визначається правовий статус персоналу пробації, не розкривається його зміст. І тільки у ст. ст. 18 та 19 знаходимо відповідь на це питання, посилаючись на Закон «Про Державну кримінально-виконавчу службу України».

Не ставлячи завдання дати коментар кожної зі статей Закону, більш корисним буде розібратись у видах пробації та процесі практичного їх здійснення. Законом (ст. 8) визначено три види пробації: досудова, наглядова та пенітенціарна. Основним завданням досудової пробації є підготовка досудової доповіді, тобто «забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності» (ст. 9). Для цього персонал пробації має право отримувати про обвинуваченого різносторонню інформацію.

Аналізуючи ці положення, виникає питання, чи не є це дублюванням роботи попереднього розслідування, дій слідчого, прокурора, захисника? У процесі розслідування справи, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, вказані вище учасники процесу збирають найбільш повну інформацію про особу обвинуваченого, яка його характеризує. Прокурор, як державний обвину-

вач, оприлюднює в суді відповідні дані про таку особу. А суд, відповідно до своїх повноважень, приймає до уваги наявну інформацію і відображає її при постанові вироку. Водночас адвокат збирає максимум позитивної, нерідко неправдивої, інформації про підсудного. Потрібно мати на увазі, що у більшості випадків необхідно інформацією володіють оперативні працівники та дільничні інспектори поліції.

Взагалі досудова пробація викликає багато запитань: наприклад, чи до всіх категорій обвинувачених вона застосовується, чи застосовується до неодноразово засуджених, осіб, які вчинили тяжкі і особливо тяжкі злочини, суб'єктів злочинів у сфері господарської діяльності, чи обвинувачених у злочинах, вчинених з необережності? Практика роботи правоохоронних органів свідчить про те, що перша категорія осіб виробила свій стереотип поведінки і мислення, який, за рідкісними винятками, не підлягає зовнішньому коригуванню. Особи ж, які вчинили тяжкі і особливо тяжкі злочини, після звільнення з місць позбавлення волі є фактично маргіналами, готовими до девіантної поведінки.

Що ж стосується осіб, які вчинили злочини у сфері господарської діяльності, наприклад, ст. 205 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Фіктивне підприємництво»; ст. 207 КК України «Ухилення від повернення вилученої в іноземній валюті»; ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом»; ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів», а також злочини, передбачені ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу»; ст. 368 КК України

«Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» та багато інших складів злочинів, то суб'єкти цих злочинів мають, як правило, достатній освітній рівень, займають високі посади і на скоєння кримінальних правопорушень «ідуть свідомо», розраховуючи на можливість ухилення від покарання. Такі обвинувачені не потребують, на нашу думку, впливу органів пробації.

Осіб, які вчинили злочин з необережності у вигляді злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості, не можна вважати потенційними злочинцями. Тому доцільно у кожному окремому випадку працівникам служби пробації підходити виважено. Наприклад, при скоєнні злочину передбачено ст. 286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами» при підготовці досудової доповіді необхідно враховувати такі обставини, як вчинення правопорушень у стані сп'яніння чи наркотичного збудження, неодноразове вчинення адміністративних правопорушень у сфері дорожнього руху та ін.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що розглянуті положення Закону повинні бути узгоджені з іншими правоохоронними службами та судом.

Подібної думки дотримується і фахівець у цій галузі – О. В. Беца [6, с. 21-25].

У частині четвертій статті 9 Закону передбачена можливість обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді. Безумовно, такі особи зацікавлені тільки в позитивній інформації, негативна їх не влаштовує, а це викликає конфлікт інтересів між органом пробації і обвинуваченим. Виникають також ризики тиску на співробітників органу пробації з боку зацікавлених осіб. Крім того,

уявляється, що підготовка вказаної доповіді повинна бути узгоджена зі слідчим, що веде чи вів справу, оперативними працівниками та дільничними інспекторами поліції (превентивною службою). У даному контексті виникає питання про сам порядок складання такої доповіді, який має бути визначений у майбутньому у нормативних документах [4, с. 192-230].

Викликає зацікавленість ст. 10 Закону «Наглядова пробація», яка передбачає здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт; осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт; осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів.

Майже по кожному із видів зазначених покарань виникають питання відносно порядку здійснення наглядових та соціально-виховних заходів.

Наприклад, позбавлення бухгалтера обіймати дану посаду або займатися такою діяльністю проконтролювати майже не можливо; проведення соціально-виховних заходів з такими засудженими – марна трата часу, тому що вони самі кого хоч виховують. А займатись вказаною діяльністю, якщо це справжні фахівці, вони зможуть, не оформляючи ніяких трудових договорів, офіційно не працюючи.

Наглядова пробація, перш за все, залежить від самої засудженої особи, її соціального статусу, рівня освіти, сімейного стану тощо.

Виникають питання щодо проведення пробаційних заходів стосовно осіб, засуджених до обмеження волі і направлених для відбування покарання до виправних центрів.

У даному випадку відсутня відповідь: яким чином буде здійснюватися направлення засуджених до виправних центрів, не визначено, як повинні взаємодіяти посадові особи виправних центрів і органів пробації, яка відповідальність кожної із сторін за виконання чи невиконання, у зв'язку з вказаним, обов'язків.

Що стосується відповідальності суб'єктів пробації, то чинним законодавством, наприклад, ст. 164 Кримінально-виконавчого кодексу України, передбачаються відповідні правові заходи.

Немає чіткості відносно порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими (ст. 10 ч. 2 Закону).

У статті наголошується, що цей порядок затверджується центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері пробації. На нашу думку, цей орган повинен розробити разом з іншими зацікавленими державними структурами і недержавними організаціями чіткий порядок пробації, передусім з прокуратурою, поліцією, організаціями захисту прав людини, які повинні виконувати певні обов'язки у вирішенні завдань пробації, а потім вже його затвердити.

Що стосується поліції, відповідно до положення про службу дільничних інспекторів на зазначених працівників покладається обов'язок проведення індивідуальної профілактики з метою попередження правопорушень з особами, які стоять на обліку.

Не зовсім зрозумілим є твердження ч. 3 ст. 10 Закону, що «орган пробації під час наглядової пробації реалізовує пробаційні програми стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуван-

ням». Це положення акцентує увагу тільки на даній категорії засуджених, у той час, як у ч. 1 вказується зовсім інше і перераховується значний контингент осіб, які потребують проведення наглядових заходів. При цьому слід зауважити, що у ст. 10 Закону обійшли увагою неповнолітніх, хоча ст. 12 цю помилку виправляє.

У частині 4 статті 10 Закону вказується, що «до реалізації пробаційних програм можуть залучатися підприємства, установи та організації незалежно від форми власності». Вважаємо, що таке положення повинне мати імперативний характер і у цій нормі слід наголосити на обов'язковості залучення певних суб'єктів до виховної чи наглядової роботи, бажано зробити наголос на взаємодії та координації дій. Наприклад, кожний із засуджених проживає на конкретній території, яка обслуговується дільничним інспектором поліції. Тому тим чи іншим чином дільничний буде цікавитись, якщо не більше, цими особами, водночас це входить до кола його повноважень [7]. А це означає, що працівники уповноваженого органу з питань пробації можуть ефективно здійснювати свої обов'язки під час взаємодії з органом поліції.

Як свідчить практика, до реформи поліції працівники патрульно-постової служби теж повинні були здійснювати наглядові заходи відносно засуджених та інших категорій осіб з нестандартною поведінкою. Але сьогодні змінило ситуацію: фактично патрульна поліція виконує свої функції, не враховуючи тих громадян, які цікавлять службу пробації.

І останнє у даному контексті: це ч. 5 ст. 10 Закону, яка фактично повинна обійняти інше місце. З її змісту випливає, що «порядок розроблення та реалізації пробаційних програм визначається Кабінетом Міністрів України». Щоб не викликати зайвих емоцій,

не будемо розбиратись у суттєвих проблемах вказаного положення, залишивши його на розгляд інших, бажано законотворців.

Що стосується статті 11 Закону «Пенітенціарна пробація», то наміри і мета цієї пробації мають благородну мету, але разом з тим виникає низка запитань відносно її здійснення.

Незрозуміло, хто конкретно займається підготовкою осіб до звільнення – адміністрація установи виконання покарань чи уповноважений орган з питань пробації. У Законі сказано, що це уповноважений орган з питань пробації, але чи є у нього можливості без працівників установи виконання покарань досконало вивчити суб'єкта звільнення? Також чи є можливості та готовність держави, її органів виконати те, що передбачено у ч. 2 ст. 11 Закону, а саме: визначити місце проживання засудженого, влаштування до спеціальних установ для звільнених (яких?); госпіталізації – хто потребує медичної допомоги; працевлаштування. Вже під час таких задумів виникає ряд питань, наприклад, відносно працевлаштування. Не є чимось новим, що підприємці не мають бажання приймати таких осіб на роботу, особливо неодноразово засуджених. У той же час останні не завжди прагнуть чесно заробляти на життя. Виникає

питання: що ж робити у таких випадках органу пробації? Є побоювання того, що при неможливості реалізувати пробаційні програми, «крайніми» будуть визнані конкретні працівники, хоча об'єктивно не все від них залежить, а заходи пробації – це комплексна робота.

Крім того, багато осіб, що звільнюються, мають не виплачені борги за позовами потерпілих. Як у таких випадках вирішувати питання пробації? Виходить, що порушуються права потерпілих від злочинів на користь тих, хто їх вчинив. Показово, що ряд вчених підтримує думку відносно такої умови застосування пробації, як відшкодування засудженими потерпілим матеріальної шкоди [4, с. 267]. І це потрібно враховувати як при підготовці досудової доповіді, так і при умовно-договірному звільненні засуджених.

Із розширенням застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, впровадженням пробації, підлаштуванням, урахуванням європейських вимірів, є ризик, що в умовах української дійсності мета покарання, передбачена ч. 2 ст. 50 КК України, яка знаходиться у чотирьох площинах: кара щодо засудженого, його виправлення, запобігання вчиненню ним нового злочину і запобігання вчиненню злочинів іншими особами, може бути не досягнута. Достатньо навести приклад дії «Закону Савчен-

ко», щоб переконатись, наскільки складно досягти того, що вказано в ст. 50 КК України. Тільки за короткий час звільнені за цим Законом вчинили більше п'ятдесяти вбивств, а скільки інших злочинів, та ще до того ж, не розкритих. Як свідчить практика, зміст покарання – кара, засудженими сприймається як несправедливість держави до них, хоча вони і скоїли злочини, у тому числі тяжкі та особливо тяжкі.

З іншого ж боку населення, потерпілі від злочинів, переконані у тому, що злочинці повинні сидіти у в'язницях.

Підводячи підсумки викладеного, можна стверджувати, що:

- вирішення у державі питання про запровадження інституту пробації є актуальним і необхідним;

- впровадження пробації має враховувати стан економічного, політичного і правового розвитку суспільства даної держави;

- пробація може бути застосована тільки до певної категорії осіб, які сприймають це як милосердя і гуманізм суспільства, самі готові до певних випробувань та мають бажання бути законослухняними;

- перехід до широкомасштабної пробації потребує значних матеріальних витрат, досконалого правового забезпечення і адекватного сприйняття цього процесу суспільством. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про пробацію» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – №13. – Ст. 93.
2. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Т. А. Денисова. – Запоріжжя, 2011. – 36 с.
3. Колб О. Г. Пробація як один з напрямків протидії кримінальній субкультурі / О. Г. Колб // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – №4. – С. 144.
4. Богатирьова О. Г. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні : моногр. / О. І. Богатирьова. – К. : ВД Дакор, 2013. – 368 с.

5. Яковець І. С. Нормативне підґрунтя для впровадження пробації в Україні / І. С. Яковець // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. статей з питань європейської інтеграції та права ; за ред. Д. Ягунова. – Одеса : Фенікс, 2012. – Вип. 8. – С. 210-219.
6. Гуманізація кримінального судочинства шляхом розвитку елементів служби пробації та реалізації програм примирення потерпілих та правопорушників : метод. мат. / [За заг. ред. М. Н. Прокопенко]. – К. – С. 24-25.
7. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в аспекті Міністерства внутрішніх справ України» від 11 листопада 2010 р. №550 // Офіційний вісник України. – 2010. – №95. – Ст. 3386.

ПРОБАЦІЯ - ШЛЯХ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ ПОКАРАНЬ

Л. П. Самофалов, О. Л. Самофалов

У статті аналізуються положення Закону «Про пробацію», розглядаються окремі положення Закону з метою їх удосконалення та практичної реалізації, звертається увага на наукові дослідження у цій сфері. У даному контексті досліджується питання досудової пробації, порядок підготовки досудової доповіді, взаємодія з різними державними і недержавними інституціями.

Ключові слова: пенітенціарна служба, покарання, досудова доповідь, нагляд, досудова пробація, наглядова пробація, пенітенціарна пробація, суб'єкти пробації, орган пробації.

Стаття надійшла до редакції: 13.04.2017.

ПРОБАЦИЯ - ПУТЬ К ГУМАНИЗАЦИИ НАКАЗАНИЙ

Л. П. Самофалов, А. Л. Самофалов

В статье анализируются положения Закона «О пробации», рассматриваются отдельные положения Закона с целью их усовершенствования и практической реализации, обращается внимание на научные исследования в этой сфере. В данном контексте исследуются вопросы досудебной пробации, порядок подготовки досудебного доклада, взаимодействие с разными государственными и не государственными институциями.

Ключевые слова: пенитенциарная служба, наказания, досудебный доклад, надзор, досудебная пробация, надзорная пробация, пенитенциарная пробация, субъекты пробации, орган пробации.

Получено: 13.04.2017.

PROBATION IS A MEANS OF HUMANISING PUNISHMENT

L. P. Samofalov, O. L. Samofalov

The authors analyse provisions of the Act «On probation», in order to improve and implement them into practice and they also pay attention to scientific researches in this field. The authors investigate the problems of a pretrial probation, preparatory order of a pretrial report, cooperation with various state and private institutions.

Keywords: penitentiary service, punishment (penalty), pretrial report, supervision, pretrial probation, supervisory probation, penitentiary probation, probation subjects, probation body.

Received: 13.04.2017.